

Tadeusz Szperna

**Z LISTÓW DO FARMACEUTY – BIBLIOFIŁA
MICHAŁA RAWITY-WITANOWSKIEGO (1859–1943)**

Życie i działalność Michała Rawity-Witanowskiego, farmaceuty z zawodu, historyka, krajoznawcy, bibliofila i bibliografa z zamiłowania, przypada na przełom XIX i XX w. W okresie tym, mimo jarzma niewoli, kultura polska pozostawała nadal jednolita, a nauka, zwłaszcza humanistyka, rozwijała się bujnie. Nie tylko wybitni uczeni, ale i mniej znani badacze wnosili wówczas poważny wkład w poszerzanie wiedzy. Do grona tych ostatnich należał właśnie Rawita-Witanowski, człowiek o szerokich horyzontach i wszechstronnych zainteresowaniach, będący jedną z czołowych postaci życia kulturalnego i naukowego Piotrkowa w I połowie XX w. Bibliografia jego twórczości jest bardzo obszerna, zawiera bowiem kilkaset pozycji, od krótkich artykułów w prasie codziennej począwszy, poprzez prace w pismach fachowych, na poważnych dziełach naukowych kończąc*.

Na gruncie zawodowym był autorem rozpraw z zakresu historii aptekarstwa, zamieszczanych głównie na łamach „Wiadomości Farmaceutycznych”, których był stałym współpracownikiem. W uznaniu zasług na tym polu otrzymał propozycję objęcia Katedry Historii Farmacji i Katedry Prawodawstwa Aptecznego na organizowanym w 1921 r. przy Uniwersytecie Warszawskim Studium Farmaceutycznym.

Również na niwie pasjonujących go od młodości historii i etnografii Witanowski zaznaczył swą obecność szeregiem cennych publikacji. Pierwszą była wydana z rękopisu jego krewnego, znanego polihistora, Wacława Aleksandra Maciejowskiego, *Historia miast i mieszczan w dawnej Polsce* (Poznań 1890); następnie ukazały się monografie miast: *Łęczycy* (Kraków 1899), *Kłodawy* (Warszawa 1904), *Koła* (Piotrków 1913). W rękopisie

---

* Zob. *Bibliografia prac Michała Rawity-Witanowskiego*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego” 1929/1930, s. 244–256.

pozostawił także *Monografię Piotrkowa*, w wydaniu której przeszkodził wybuch II wojny światowej.

Doceniając działalność historyczną Witanowskiego, wiele poważnych towarzystw naukowych (m. in. Cesarska Akademia Nauk w Petersburgu, Akademia Umiejętności w Krakowie, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie) nadało mu tytuł członka–korespondenta.

Obiektem rozlicznych zainteresowań Witanowskiego była również książka. Będąc jej wytrawnym miłośnikiem, zorganizował bibliotekę przy Polskim Towarzystwie Krajoznawczym w Piotrkowie oraz zgromadził własną, liczącą ok. 1,3 tys. tomów, kolekcję druków z zakresu historii i etnografii**. Był autorem kilku prac o charakterze bibliograficznym, z których najważniejszą był *Skorowidz przedmiotów w XXV rocznikach „Tygodnia Piotrkowskiego” z lat 1873–1898* (Piotrków 1907).

W czasie swojego pracowitego życia Witanowski nawiązał stosunki z wieloma wybitnymi przedstawicielami nauki polskiej. Świadczy o tym pozostawiona przez niego ogromna korespondencja, zachowana w Archiwum Polskiej Akademii Nauk (APAN) w Warszawie, w Wojewódzkim Archiwum Państwowym (WAP) w Piotrkowie, a zwłaszcza w archiwum domowym Rawitów-Witanowskich (adR-W). W niniejszej pracy wykorzystano materiały z tego ostatniego, nie wyzyskanego dotąd przez badaczy źródła, w którym znajduje się ponad 1,5 tys. listów. Spośród zbioru autografów wybrano te, których treść zainteresować może historyków książki, ekslibrisologów i bibliofilów***. Ich autorami są powszechnie znani „ludzie książki”: Maksymilian Borkowski, Stanisław Chodyński, Edward Chwalewik, Michał Federowski, Henryk Gliński, Franciszek Kraszewski, Hieronim Łopaciński, Edmund Majkowski, Kazimierz Reychman, Mieczysław Rulikowski, Tadeusz i Zygmunt Wolscy.

Publikowane listy, pochodzące z lat 1885–1939, swą problematyką obejmują kilka zagadnień. Obok najczęściej wysuwanych przez korespondentów Witanowskiego propozycji wzajemnego uzupełniania zbiorów ekslibrisów, znajdujemy informacje o bibliotekach zakonnych i prywatnych, o ówczesnym rynku księgarskim, antykwarskim i bibliofilskim. Czasami otrzymujemy pobieżny wgląd w zawartość gromadzonych kolekcji oraz wiadomości na temat losów bogatych księgozbiorów po śmierci właścicieli. Nadawcy listów, odpowiadając na zapytania piotrkowskiego historyka, informują o własnych,

** Bibliotekę Witanowskiego odnotował E. Chwalewik w *Zbiorach polskich...* (t. 2, Warszawa 1927, s. 54), a jej zawartość szczegółowo omówił T. Szperna w artykule *Świat książek Michała Rawity-Witanowskiego* („Acta Universitatis Lodziensis” 1997, Folia librorum 7, s. 27–50).

*** Oryginały publikowanych listów znajdują się w posiadaniu autora i są darem córki Michała Rawity-Witanowskiego, Bożeny Kozłowskiej.

często nieznanymi dotąd badaczom, zamierzeniach naukowych. Przedstawione materiały dostarczają też pośrednio wiele nowych elementów do charakterystyki osoby samego Witanowskiego, który jawi się jako znawca współczesnego mu rynku książki, penetrujący zbiory bibliotek na potrzeby pracy naukowej, a także zamiłowany kolekcjoner rzadkości bibliograficznych.

Ogłaszane autografy stanowią mogą przyczynę do badań nad lokalnym, piotrkowskim ruchem bibliofilskim w I połowie XX w. oraz – wobec zatruty wielu materiałów rękopiśmiennych – źródło do biografii niektórych spośród korespondentów.

Treść listów podano w oryginalnym brzmieniu, natomiast ortografię i interpunkcję dostosowano do obowiązujących współcześnie zasad pisowni i edytorstwa tekstów źródłowych.

LISTY MAKSYMILIANA BORKOWSKIEGO¹

I

Warszawa, d. 31 VIII 1905

P.P.²

Wydaję dziełko³ o bibliotekach w Polsce, tak dawnych, jak i obecnie egzystujących, ilustrując je odnośnymi ekslibrisami (znaczkami bibliotecznymi), do czego są mi potrzebne: 1) dane dotyczące się bibliotek (rok założenia, przez kogo biblioteka założoną została, jej historia aż do dni ostatnich) oraz liczba tomów i dzieł z wyszczególnieniem rzadkich książek; 2) ekslibris dawniejszy i obecnie na książkach naklejany.

Zwracam się przeto do W. Pana z uprzejmą prośbą o łaskawe nadesłanie powyższych, dotyczących się Jego biblioteki, czego mam nadzieję zapewne W. Pan nie odmówi, a za co z góry przesyłam podziękowanie.

Eklibris na życzenie – po odfotografowaniu – zostanie zwrócony.

Zostaję z poważaniem.

M. Borkowski

¹ Maksymilian Borkowski (1872–1926), księgarz, nakładca, zbieracz książek. Jeden z organizatorów i założycieli w 1908 r. Związku Księgarzy Polskich. Uchodził za wybitnego znawcę eklibrisu polskiego.

² Tekst maszynopisu zapisany na papierze listowym formatu 22 × 28 z nadrukiem: Księgarnia, Skład Nut i Prenumerata Pism M. Borkowskiego w Warszawie, Marszałkowska 97 (pomiędzy Nowogrodzką a Żurawią).

³ Nie ukazało się ono drukiem. Zebrane materiały, ofiarowane po śmierci Borkowskiego przez rodzinę Bibliotece Ordynacji Krasińskich w Warszawie, uległy zniszczeniu w 1944 r.

II

Warszawa, d. 16/XII 1909 r.

Wielmożny Pan Witanowski, Piotrków.

Szanowny Panie!⁴

Dowiedziałem się od p. Wittyga⁵ o ekslibrisie Sz. Pana, prosiłbym więc uprzejmie o nadesłanie mi takowego do kolekcji, swój zaś w zamian załączam. Może Sz. Pan sam zbiera ekslibrisy, mógłbym w takim razie służyć Sz. Panu swymi dubletami, które bym chętnie wymienił⁶.

Zostaję z poważaniem

M. Borkowski

LIST STANISŁAWA CHODYŃSKIEGO⁷Szanowny Panie!⁸

W odpowiedzi na zapytanie Sz. Pana donoszę, iż biblioteka Seminarium Włocławskiego⁹ posiada może jedyny egzemplarz dziełka brata mojego Adama¹⁰, pod tytułem *Żywot sługi bożego błogosławionego Rafała z Proszowic*, Łęczyca 1861, 12°, str. 92 i XLV. Szczegółów jednak nie znajduję tu więcej

⁴ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 12,5 × 24 z nadrukiem: M. Borkowski, Księgarnia, Skład Nut i Ekspedycja Pism, Marszałkowska N° 97 (pomiędzy Nowogrodzką a Żurawią).

⁵ Wiktor Wittyg (1857–1921), archeolog, numizmatyk, heraldyk, zbieracz ekslibrisów i bibliofil. Autor rozpraw *Ex-librisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku* (Warszawa 1903) i *Ex-librisy bibliotek polskich XVII–XIX wieku* (Warszawa 1907).

⁶ Witanowski zbierał ekslibrisy. W adR.-W znajdują się szczątki (28 sztuk) większej niegdyś kolekcji, wśród których odnaleźć można znaki książkowe tak znakomitych bibliofilów, jak: Maksymilian Borkowski, Edward Chwalewik, Kazimierz Reychman, Kazimierz Stronczyński, Zygmunt Wolski.

⁷ Stanisław Chodyński (1836–1919), ksiądz, historyk, archiwista. Opracował m. in. *Historię Biblioteki Włocławskiej* (uzup. i wyd. przez S. Librowskiego w *Monumenta historica dioeceseos Wladislaviensis*, t. 26, Włocławek 1949).

⁸ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 13,5 × 21.

⁹ Bibliotekę tę Stanisław Chodyński wraz z bratem Zenonem (1836–1887) uporządkował i powiększył jej księgozbiór do kilkudziesięciu tysięcy tomów. Obecnie nosi ona nazwę XX. Chodyńskich.

¹⁰ Adam Chodyński (1832–1902), prawnik, obrońca przy sądzie konsystorskim w Kaliszu. Autor rozpraw dotyczących żywotów świętych.

nad znane powszechnie i wcale nie rzadkie dziełko ks. Stan. Bużeńskiego¹¹, bezimiennie wydane pod tytułem *Vita servi Dei B. Raphaelis Proszoviani, Posnaniae 1686 in 4°*, str. 143.

To drugie zapewne posiada ks. kan. Siarkowski¹², gdyż było ono w każdej bibliotece bernardyńskiej. Pierwsze interesować może tylko jako rzadkość bibliograficzna, wystarcza zatem przytoczyć jego tytuł, ale przysłać go i narażać na losy niepewne w podróży co prawda nie mam ochoty. Z trudem bowiem wielkim złożyłem dość pokaźną bibliotekę w Seminarium, z której już w ten sposób kilka dzieł ważnych przepadło.

O kościele w Kłodawie¹³ archiwum kapituły nie posiada żadnej wiadomości, bo miejscowość ta nigdy nie należała do diecezji wrocławskiej. O Kole¹⁴ zaś, które było w archidiecezji gnieźnieńskiej, są niektóre wiadomości w aktach wizyt biskupich niedawno przywiezionych tu z Kalisza. Zrobieniem jednak odpowiednich wypisów dla Sz. Pana zająć się nie mogę, bo mam tyle własnych zajęć i obowiązków, że im żadną miarą wystarczyć nie zdołam.

Uprzejmie za to przepraszam, łączę życzenia szczęśliwego dokonania prac zamierzonych wraz z zapewnieniem poważania.

Wrocław 13 IV 97 r.

ks. St. Chodyński

LIST EDWARDA CHWALEWIKI¹⁵

Warszawa

Aleje Ujazdowskie 14 m. 33

Szanowny Panie!¹⁶

Serdecznie dziękuję za łaskawe przyjęcie propozycji mojej. O adresie Szanownego Pana dowiedziałem się przede wszystkim z pracy W. Wittyga

¹¹ Stanisław Bużeński (zm. 1692), kanonik krakowski i gnieźnieński, historyk.

¹² Władysław Siarkowski (1840–1900), ksiądz, historyk, etnograf. Twórca licznych prac naukowych, m. in. *Materiałów do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc* (Kraków 1880).

¹³ Kościół oo. Karmelitów powstały w roku 1623. Witanowski zbierał materiały do opracowywanej przez siebie monografii, wydanej pt. *Kłodawa i jej okolice pod względem historyczno-ludoznawczym* (Warszawa 1905).

¹⁴ Koło – miasteczko w ówczesnym województwie kaliskim, uczynił Witanowski przedmiotem studium monograficznego *Wielkopolskie miasto Koło, jego przeszłość i pamiątki* (Piotrków 1913).

¹⁵ Edward Chwałewik (1873–1956), prawnik, bibliotekarz, bibliofil, badacz ekslibrisów, bibliograf. Współzałożyciel w 1921 r. Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie, a w 1924 r. Towarzystwa Miłośników Ekslibrisu. Zgromadził jeden z najbogatszych zbiorów ekslibrisów w Polsce, liczący ponad 3 tys. okazów.

¹⁶ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 11 × 18.

o ekslibrisach polskich¹⁷. Monografia zaś Sz. Pana o Kłodawie¹⁸ upewniła mnie niejako, że Pan tam mieszka stale. Dlatego też zaadresowałem do Kłodawy¹⁹.

Z zaofiarowanych mi dubletów nie posiadam jedynie Wereszczyńskiego²⁰, ale uprzejmie proszę o wszystkie 3, tj. o Stronczyńskiego²¹, Wereszczyńskiego i Olszewskiego²². Przydadzą się do dalszej wymiany.

W zamian ofiaruję Sz. Panu do wyboru w odpowiedniej według Pana uznania ilości z następujących moich dubletów:

- 1) mój własny ekslibris²³ (neoforta F. Jabłczyńskiego²⁴);
- 2) Mathiasa Bersohna²⁵ (nalepka);
- 3) Kasperskiego Kazimierza²⁶ (rys. A. Gawińskiego²⁷);
- 4) Ettingera Pawła²⁸;
- 5) Zamoyskiego Stanisława²⁹;
- 6) Tow. Bibl. Publ. w Warszawie³⁰ – większy (rys. St. Okunia³¹);

¹⁷ Zob. przyp. 5.

¹⁸ Zob. przyp. 13.

¹⁹ Witanowski mieszkał tam w latach 1890–1907.

²⁰ Piotr Aleksander Wereszczyński (1806–1879), ziemianin, kolekcjoner, właściciel pokaźnej (ok. 5 tys. tomów) biblioteki.

²¹ Kazimierz Stronczyński (1809–1896), senator RP, archeolog, numizmatyk, paleograf. Posiadał cennego księgozbioru, zawierającego m. in. rękopisy z XV–XIX w., druki dysydenckie i dyzunickie oraz dzieła treści przyrodniczej i heraldycznej.

²² Jan Gwalbert Olszewski (1873–1944), artysta-malarz, pedagog. Utrwał w rysunku pamiątki archeologiczno-historyczne zamieszczane na łamach wielu czasopism i książek. Był projektantem i wykonawcą ekslibrisu dla M. Rawity-Witanowskiego.

²³ Chwalewik posiadał ich ponad 20 odmian.

²⁴ Feliks Jabłczyński (1865–1928), malarz, literat, eksperymentator w dziedzinie technik graficznych (akwaforta, neoforta, akwatinta).

²⁵ Mathias Bersohn (1823–1908), bankier, historyk sztuki i kultury, kolekcjoner. Opublikował szereg prac z zakresu historii książki, np. *O iluminowanych rękopisach polskich* (Warszawa 1900).

²⁶ Kazimierz Kasperski (1873–1951), ekonomista, działacz polityczny, wybitny znawca zagadnień skarbowości, prorektor Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

²⁷ Antoni Gawiński (1876–1954), malarz, literat, twórca ekslibrisów. Związany z wydawnictwem M. Arcta w Warszawie, ilustrował nakłady firmy, m. in. książki Kraszewskiego, Konopnickiej, Porazińskiej.

²⁸ Paweł Ettinger (1866–1948), historyk sztuki, zbieracz i badacz ekslibrisów, członek wielu towarzystw bibliofilskich polskich i rosyjskich. Ogłosił m. in. *Polski ekslibris w Moskwie roku 1922* (Kraków 1939).

²⁹ Stanisław Zamoyski (1775–1856), polityk, działacz społeczny i gospodarczy, XII ordynat zamojski. W okresie Królestwa Kongresowego był członkiem Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, od 1822 r. – prezes Senatu Królestwa Polskiego.

³⁰ Towarzystwo powstało w 1907 r. Jego celem statutowym było współdziałanie w rozwoju nauki i oświaty przez gromadzenie i utrzymywanie księgozbioru ze wszystkich działów literatury naukowej i beletrystycznej. Wśród członków-założycieli wymienić warto Samuela Dicksteina, Stefana Żeromskiego, Ludwika Krzywickiego.

³¹ Pomyłka Chwalewika. Chodzi o Edwarda Okunia (1872–1945), malarza i grafika książkowego, gdyż to on właśnie był twórcą ekslibrisu dla Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie.

7) St. Krysińskiego³², dra (nalepka).

Przy tej sposobności pozwolę sobie zapytać Szanownego Pana, co słyhać z biblioteką Piotrkowianina Kaz. Stronczyńskiego³³. Ekslibrisy z niej kursują, ale gdzie podziały się książki, znikąd nie mogę zaciągnąć informacji. Interesuję się bowiem w wolnych chwilach dziejami bibliotek polskich.

Skoro tylko otrzymam odpowiedź Szanownego Pana, na które z moich dubletów Pan reflektuje, prześlę je Panu niezwłocznie z prośbą o nadesłanie wybranych przeze mnie.

W oczekiwaniu łaskawego zlecenia pozostaję z wysokim szacunkiem

Edward Chwalewik

LIST MICHAŁA FEDEROWSKIEGO³⁴

Warszawa; 10.VI.1912

Czcigodny Panie³⁵.

Dzięki składam Czcigodnemu Prezesowi³⁶ za cenny list, za pamięć łaskawą, za uprzejme słowa i od razu *in medias res* wkraczam.

Zapewne Czcigodny Pan zdziwiony był mocno, dlaczegom z punktu, gdym wpadł na starostę włodzimirsk³⁷, kopii nie poczynił? Skład jednak rzeczy w owej chwili był następujący. Archiwum³⁸ całe (za wyłączeniem kilku tys. manuskryptów przeze mnie ofiarowanych na posiedzeniu komisji

³² Stanisław Krysiński (1846–1897), lekarz i matematyk, autor *Słownika anatomicznego* (Warszawa 1898–1899).

³³ Biblioteka Stronczyńskiego po jego śmierci przeszła na mocy testamentu w ręce syna Feliksa. Ten w 1912 r. większość najcenniejszych zbiorów odsprzedał za 6 tys. rubli warszawskiemu antykwariuszowi, Hieronimowi Wilderowi. Pozostałą część księgozbioru rodzina ofiarowała Polskiemu Towarzystwu Krajoznawczemu w Piotrkowie.

³⁴ Michał Federowski (1853–1923), etnograf, kolekcjoner. Autor prac z zakresu bibliofilstwa, m. in. *Archiwum Czerwonodworskie* („Na ziemi naszej” 1910, nr 25), *Samuel Heft, bibliofil* („Przewodnik Antykwaryczny” 1911, nr 2–3).

³⁵ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 14 × 22.

³⁶ Witanowski był przez 35 lat prezesem założonego przez siebie w 1908 r. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Piotrkowie.

³⁷ Osobą starosty włodzimirskiego Witanowski zajmował się z racji pracy nad monografią Księstwa Siewierskiego, która z braku odpowiednich funduszy nie ukazała się drukiem, a jej rękopis znajduje się obecnie w APAN w Warszawie (sygn. III-139, j. 8).

³⁸ Federowski ma na myśli archiwum Zygmunta Głogera (1845–1910), znanego etnografa, archeologa i historyka, autora *Encyklopedii staropolskiej* (t. 1–4; Warszawa 1900–1903).

w połowie lutego ub. roku)³⁹ przeznaczono na wyłączną własność sukcesorów⁴⁰. Gdy katalogowanie⁴¹ wskutek wyczerpujących się środków (wdowa⁴² wobec takiej decyzji zapowiedziała, iż nadal kasy zasilać nie będzie) było prowadzone pobieżnie, ze zdwojonym pośpiechem, sukcesorowie zwrócili się do mnie zawiadamiając, że postanowili zbiór cały sprzedać częściowo i o to mnie prosić. Natrafiwszy więc na papiery starosty włodzimirskiego, godność tylko jego ołówkiem na marginesie zaznaczyłem, odkładając odpisy do czasu, gdy archiwum po skatalogowaniu do mieszkania mego przewiezione będzie. Aliści licho wysunęło W. Wittyga⁴³, który wystąpiwszy z projektem: za archiwum Muzeum Nar. wytłoczy wam swym sumptem tom II-i *Budownictwa drzewn.*⁴⁴, całkowitą aprobatę uzyskał i zamiar pierwotny zniweczył⁴⁵.

Obecnie całe archiwum glogerowskie, w pakach zabitych i opieczętowanych, spoczywa do chwili powrotu z Rosji del.⁴⁶ Muz. Nar. (Wittyga) w piwnicach p. Glogerowej, na Instytutowej⁴⁷. Samo się przez się rozumie, że wskutek takiego obrotu rzeczy, dostęp doń jest już dla mnie całkiem niemożliwy.

Usprawiedliwiam się tak szczegółowo, aby Czcigodny Pan nie posądził mię o karygodną opieszałość.

Dodaję jeszcze, że ród Witanowskich, o ile mnie nie zawodzi pamięć, występuje również w archiwum Kapicy⁴⁸ (około 15 tys. dok.), które wchodzi w skład zbioru rękopisów Z. Glogera.

³⁹ Owe manuskrypty Federowski złożył wcześniej w Jeżewie (rodzinny majątek Glogerów) z zastrzeżeniem, że po śmierci Z. Glogera mają przejść na rzecz instytucji publicznej. Dowiedziawszy się jednak o zamierzonej przez sukcesorów warszawskiego etnografa sprzedaży archiwum, postanowił swoje dary wycofać i ofiarować Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, co też uczynił na posiedzeniu komisji Komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej 16 lutego 1911 r.

⁴⁰ Na mocy sporządzonego 13 sierpnia 1910 r. testamentu Gloger spadkobiercami swymi czynił: syna Stanisława, córkę Janinę i żonę Kazimierę.

⁴¹ Federowski, opłacany z egzekutorskiego funduszu, osobiście inwentaryzował jeżewskie zbiory.

⁴² Tj. druga żona Z. Glogera, Kazimiera z Weissenbornów Wilczyńska, poślubiona w 1907 r. Pierwsza żona, Aleksandra z Jelskich, córka znanego publicysty i dziedzica Zamościa, Aleksandra Jelskiego, zmarła w 1899 r.

⁴³ Zob. przyp. 5.

⁴⁴ Z. Gloger, *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce* (t. 1–2, Warszawa 1907).

⁴⁵ Jednak Wittyg obietnicy nie dotrzymał. Nie dokończony, doprowadzony tylko do hasła „Dzierżak”, tom drugi *Budownictwa...* wyszedł jeszcze za życia Glogera. Losy materiałów do dalszego ciągu tego dzieła nie są znane.

⁴⁶ Delegata.

⁴⁷ Obecnie ul. Matejki.

⁴⁸ Ignacy Kapica Milewski (ok. 1740–1817), heraldyk, archiwista, bibliotekarz. Zorganizował w 1799 r. bibliotekę przy klasztorze i seminarium oo. Misjonarzy w Tykocinie.

Załączając wyrazy najgłębszego szacunku, mam zaszczyt pisać się Czcigodnego Prezesa najoddańszym sługą.

Michał Federowski

PS. Gwałtem zatrzymywałem p. Kononowicza⁴⁹, lecz ucha nie przychyliwszy w dniu przybycia wyruszył nad Niemen. Tymczasem już nazajutrz Tyszkiewiczowie⁵⁰ powracający z wyraju zatrzymali się we Frascatti⁵¹ u Branickich⁵² i od tej chwili żądni nowin codziennie na przemian zaglądali do mnie. Mógłby więc p. Karol bez trudu i kosztu rzecz całą załatwić na miejscu⁵³.

LIST HENRYKA GLIŃSKIEGO⁵⁴

Petersburg, 20 Czerwca 85 r.

Szanowny Panie!⁵⁵

Na list z dnia 12/VI rb. dziś dopiero odpisuję, gdyż chciałem był uprzednio przekonać się, o ile są jeszcze do nabycia żądane przez Szanownego Pana dzieła. Po wywiadach najskrupulatniejszych donoszę:

1) Bobr. *Gub. Grodzieńska*⁵⁶, *Korewy Wileńska*⁵⁷ oraz *Zaleskiego Mińska*⁵⁸ – można dostać. Nakład jest wyczerpany, ale antykwariusze posiadają, a cena

⁴⁹ Karol Kononowicz, członek Oddziału Piotrkowskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

⁵⁰ Federowski w latach 1903–1913 był agentem dostarczającym książki dla arystokratycznej rodziny Tyszkiewiczów z Czerwonego Dworu, których biblioteka liczyła wtedy ponad 10 tys. tomów i należała do największych polskich księgozbiorów na Kowieńszczyźnie.

⁵¹ Pałac Branickich przy ul. Frascati w Warszawie.

⁵² Tyszkiewiczowie byli skoligaceni z Branickimi. Córka Władysława Branickiego z Suchej, Róża – „zapalona bibliofilka”, wyszła za mąż w 1903 r. za Benedykta Jana Tyszkiewicza.

⁵³ Prawdopodobnie Kononowicz miał wystarać się u Tyszkiewiczów o zgodę dla Witanowskiego na wgląd do ich rodowego archiwum w Czerwonym Dworze.

⁵⁴ Henryk Gliński (1853–1905), literat, publicysta. Od 1881 r. zarządca, a od 1883 r. właściciel księgarni Józefa Ungra w Petersburgu.

⁵⁵ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 13,5 × 21,5. W lewym górnym rogu umieszczona pieczęć o treści: H. Gliński, Petersburg, Kasański pl. VII.

⁵⁶ P. Bobrowski, *Grodnienskaja Gubernija* (t. 1–2, St. Petersburg 1863).

⁵⁷ A. Korewa, *Wilenskaja Gubernija* (St. Petersburg 1861).

⁵⁸ Pomyłka Glińskiego. Chodziło o książkę J. Zeleńskiego, *Minskaja Gubernija* (St. Petersburg 1864).

od 8 rs do 6 rs za egzemplarz. Może uda mi się jeszcze taniej wynaleźć, ale większość trzyma się 8 rs. Jeden tylko posiada egz. *Mińskiej Guberni* i żąda za niego 6 rs.

2) Jaroszewicza⁵⁹ zaś i Daniłowicza⁶⁰ – nigdzie dostać niepodobna. Gdyby jednak wypadkiem kiedy znaleźć się udało, to ceny tych rzeczy są niemal bajeczne. Raz dla kogoś nabyłem wypadkiem Jaroszewicza i kazali mi zapłacić za egzemplarz bardzo nieświetny 9 rs.

Oto są wiadomości, które zebrać mogłem. Przesyłka tych dzieł, które można dostać do Suwałk⁶¹ i wyniosłaby około 2 rs 50 kop., może 2 rs. Raczy mi Szanowny Pan donieść, czy mam nabyć i co mianowicie, jak również, czy Daniłowicza i Jaroszewicza mam poszukiwać, i jak maksymalną cenę za nie ofiarowywać?⁶²

Łączę wyrazy szacunku i poważania, i pozostaję sługą najniższym.

Henryk Gliński

Adres: Księgarnia H. Glińskiego
plac Kazański
No 7 w Petersburgu

LIST FRANCISZKA KRASZEWSKIEGO⁶³

d. 29 III/11 IV 1910.

W. P. Rawita-Witanowski

Szanowny Panie!⁶⁴

List Sz. Pana odebrałem, ale parę dni później z powodu zmienionego adresu, więc i odpowiedź o kilka dni jest późniejsza. Donoszę, że bibliotekę

⁵⁹ Prawdopodobnie J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII* (cz. 1–3, Wilno 1844–1945).

⁶⁰ Prawdopodobnie I. Daniłowicz, *Zbornik, księga poselska metryk W. Ks. Litewskiego, zawierająca dyplomatyczne stosunki Litwy za panowania Zygmunta Augusta i Stefana Batorego* (t. 1–4, Moskwa 1838–1844).

⁶¹ Witanowski mieszkał tam w latach 1884–1886.

⁶² W katalogu książek Rawity-Witanowskiego, sporządzonym w 1937 r. przez syna Witolda, profesora Uniwersytetu Warszawskiego, żadne z wymienionych w liście dzieł nie figuruje.

⁶³ Franciszek Kraszewski (1843–1927), młodszy syn Józefa Ignacego Kraszewskiego. Na jego polecenie zbiory ojca uporządkował Michał Pawlik, który sporządził *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, atlasów, fotografii, jako też osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. J. I. Kraszewskim* (Lwów 1888).

⁶⁴ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 22 × 28,5 z nadrukiem: Ferma Kraszew – poczta i telegraf Hryców, gub. wołyńska.

po śp. Ojcu⁶⁵ oddałem na własność Macierzy Szkolnej w Cieszynie⁶⁶, co zaś do rękopisów, to jeszcze pozostały jako moja własność do czasu, ale są spakowane w pakach i są na składzie tak, że nie podobna mi się w nich rozpatrzeć. Co zaś do korespondencji śp. Ojca, takową zaraz po śmierci (śp. Ojca) oddałem do Biblioteki Jagiellońskiej⁶⁷ w moc testamentu – obecnie więc nimi nie rozporządzam, o czym donoszę.

Łączę uszanowania

Sługa Franciszek Kraszewski

LIST HIERONIMA ŁOPACIŃSKIEGO⁶⁸

Warszawa 27/VI 97

Szanowny i Kochany Panie!⁶⁹

List z d. 17/VI otrzymałem na wyjeździe z Lubl.⁷⁰, stąd więc odpisuję. Polecenie do ks. Euzebiusza Rejmana⁷¹, przeora paulinów załączam⁷²; pewien jestem, że jeżeli go zastaniecie, nie odmówi wstępu do bibl. Ponieważ ja poszukiwałem w Cz.⁷³ tylko najstarszych rkp-ów, tj. z w. XIV i XV-go, i ponieważ one nie były wymienione w katalogu, więc katalogów prawie nie znam (obietuję sobie jeszcze kiedyś tam zajrzeć, aby resztę rkp-ów i druki przejrzeć). Na rkp. Bielskiego⁷⁴ nie natrafiłem, zdaje się, że i w Petersb.⁷⁵ owej kopii Załuskiego⁷⁶ nie ma, gdyż byłby ją już kto wyzyskał:

⁶⁵ Tj. Józefie Ignacym Kraszewskim (1812–1887), powieściopisarzu, historyku, publicyście.

⁶⁶ Ofiarowany pod koniec 1908 r. księgozbiór liczył 12 800 tomów. Obecnie jest własnością Biblioteki Śląskiej w Katowicach, a konkretnie jej Oddziału Zabytkowego w Cieszynie.

⁶⁷ Ofiarowana w 1888 r. obfita korespondencja obejmowała ok. 30 tys. listów, które uporządkował i spisał Adam Bar w *Indeksie korespondencji Józefa Ignacego Kraszewskiego przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej* (Kraków 1929).

⁶⁸ Hieronim Łopaciński pseud. Rafał Lubicz (1860–1906), językoznawca, etnograf, nauczyciel. Właściciel liceum ok. 12 tys. woluminów biblioteki, stanowiącej podwalinę zbiorów dzisiejszej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Lublinie, nazwanej jego imieniem.

⁶⁹ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 14 × 21.

⁷⁰ Lublina, w którym Łopaciński mieszkał od 1884 r. aż do śmierci w 1906 r.

⁷¹ Euzebiusz Rejman (1856–1927), przeor klasztoru na Jasnej Górze, infułat i generał zakonu oo. paulinów.

⁷² Do autografu dołączony był bilet polecający, który ze względu na interesującą treść został przytoczony po liście.

⁷³ Częstochowie.

⁷⁴ Marcin Bielski (1495–1575), rycerz, ziemianin, kronikarz i poeta. Autor *Kroniki wszystkiego świata* (Kraków 1551). O jakim jego rękopisie nadawca listu wspomina, nie udało się ustalić.

Brückner⁷⁷ nie wspomina, ja nie widziałem też. Może więc uda się Kochanemu Panu natrafić, czego z całego serca życzę. Oprócz poszukiwania tego rękopisu radziłbym co następuje:

1. Jest w klaszt. bogate archiwum, zapewne dotąd mało kto dokładnie niem się zajmował⁷⁸. Wyzyskujcie więc co się da.
2. Przetrzęsajcie książki drukowane, mogą się znaleźć b. rzadkie rzeczy XVI–VIII w., i sprawdzajcie, czy wymienione są u Estreichera⁷⁹ i Wierzbowskiego w 3-ch t. *Bibliographia Polonica*⁸⁰. Notujcie przy tem szafę i siglum, w której się znajdzie, aby można do tego trafić później. Może znajdą się druki, które warto będzie przedrukować, np. rzadkie powieści średniowieczne, etnograficzne wstępy itp. Zwracam też uwagę na słowniki łac., pol., niem. itp. od pocz. w. XVI-go aż do XVIII, także gramatyki. Jeżeli książka opisana jest u Wierzbowskiego, wystarczy notatka, że jest w Częst. i tam a tam schowana: opisy Wierzb. są dokładne; Estreich. rzadko kiedy.
3. Rkp.-y, które miałem w ręku z w. XIV–XVI łac., bo polskich zdaje się wcale nie spotykałem, a przynajmniej były tylko późniejsze, małej wagi; mają ślad po mnie, tj. wlepioną karteczkę z oznaczeniem treści i czasu, z którego pochodzą. Jeżeli natraficie na inne jeszcze – a może być ich sporo, gdyż ja tylko najniższe szafki przetrząsałem, nie tykając prawie wyższych – a szczeg. średniowieczne gotyckie, to obmyślcie dla nich pewne miejsce, jeżeli w katalogu nie umieszczone, abym łatwo kiedyś do nich trafić mógł.

⁷⁵ Petersburgu. Tam właśnie w 1795 r. na rozkaz carycy Katarzyny II wywieziono zbiory Biblioteki Załuskich i wcielono do Cesarskiej Biblioteki Publicznej.

⁷⁶ Józef Andrzej Załuski (1702–1774), biskup kijowski, mecenas nauk, bibliograf, współzałożyciel pierwszej w Polsce biblioteki publicznej. Z jego polecenia sporządzano wiele kopii cennych rękopisów. Nie wiadomo jednak, czy przepisano również owe nieznanne dzieło Bielskiego.

⁷⁷ Aleksander Brückner (1856–1939), historyk literatury i kultury, językoznawca. W latach 1893–1899 ogłosił trzyczęściową pracę *Z rękopisów petersburskich* („Prace Filologiczne”, t. 4–5), będącą rezultatem poszukiwań najdawniejszych zabytków naszego języka w Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu. Tam też dokonał sensacyjnego odkrycia tzw. *Kazań świętokrzyskich* – najstarszego (XIII–XIV w.) tekstu w języku polskim.

⁷⁸ Dopiero w roku 1930 zawartość archiwum opisał Kazimierz Kaczmarczyk w artykule *Archiwum oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie* („Archeion”, t. 6/7, s. 123–159).

⁷⁹ Karol Estreicher (1827–1908), bibliotekarz, bibliograf, historyk literatury i teatru. W 1870 r. rozpoczął wydawanie *Bibliografii polskiej*, którą doprowadził do litery M włącznie. Dzieło jego kontynuował syn Stanisław, a później wnuk Karol.

⁸⁰ Teodor Wierzbowski (1853–1923), historyk, bibliograf, profesor historii literatury polskiej na Uniwersytecie Warszawskim; w latach 1896–1919 naczelnik Archiwum Głównego Akt Dawnych. Autor prac głównie o charakterze bibliograficznym, z których największą była *Bibliographia Polonica XV ac XVI ss.* (t. 1–3, Warszawa 1889–1894), zawierająca opisy 3200 druków z ponad 100 bibliotek polskich i zagranicznych.

Do ks. R.⁸¹ miałem listy od ks. Chodyńskiego⁸² i Stopieszyńskiego⁸³ z Włocł.

B. obfite materiały do życiorysu Lindego⁸⁴ znajdują się we wstępach do wyd. II lwowskiego *Słownika*⁸⁵, tam więc je znajdziecie. Co się zbierze o Kaz. W.⁸⁶ nie omieszkać przy sposobności dostarczyć Wam.

Wybieram się obecnie na Kurpie, następnie do Królewca, Gdańska i na Kaszuby. W rękop. Bibl. Główn. Warsz. znajduje się *Liber consularis civitatis Kolo* z lat 1479–1500, Sig. 6 3/11. Zwracam na to uwagę Waszą⁸⁷.

Ściskam Was i sługą zawsze powolnym zostaję

Wasz Hieronim

Sami włóżcie bilet w kopertę i adres połączcie.

Niech Kochany Pan zwraca uwagę na rękopis z w. XV-go z pieśnią Bogarodzica z nutami, którą ogłosił Al. Przeździecki⁸⁸, ja nie mogłem już znaleźć. Może Pan będzie szczęśliwszy.

ZAŁĄCZNIK⁸⁹

27/VI 1897. Reverenissime!⁹⁰ Polecam łaskawym względem Szanownego i tak dla mnie łaskawego Księdza Przeora Dobrodzieja – przyjaciela mego p. Michała Rawicz-Witanowskiego. P. W. chciałby poznać się nieco z archiwum i bibl. klasztorną tyle cennych rzeczy zawierającą, a że jest szperaczem zamiłowanym i autorem cennych prac historycznych i etnograficznych, więc pewien jestem, że odniesie z ksiąg i rękopisów częstochowskich korzyść

⁸¹ Rejmana.

⁸² Zob. przyp. 7.

⁸³ Bliższych danych biograficznych nie udało się ustalić.

⁸⁴ Samuel Bogumił Linde (1771–1847), językoznawca, bibliotekarz, bibliograf; od 1818 r., dyrektor generalny Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. Jako pierwszy w Polsce do badań druków zastosował metodę analizy językowej i ortograficznej.

⁸⁵ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. 2 popr. (t. 1–6, Lwów 1854–1861). W t. 1 na str. 15–39 znajduje się *Żywot Samuela Bogumiła Lindego*, którego autorem jest August Bielowski.

⁸⁶ Kazimierzu Wielkim. Witanowski wydał broszurę *O Kazimierzu Wielkim w opowiadaniach ludu* (Piotrków 1910).

⁸⁷ Zob. przyp. 14.

⁸⁸ Aleksander Przeździecki (1814–1871), publicysta, dramaturg, historyk. Wydał *Pieśń Bogarodzica wraz z nutą, z rękopismu częstochowskiego, z końca wieku XV* („Biblioteka Warszawska” 1866, t. 1).

⁸⁹ Zob. przyp. 72.

⁹⁰ Tekst autografu zapisany na bilecie wizytowym formatu 5,5 × 9 z nadrukiem: Hieronim Łopaciński.

niemałą⁹¹, szczególnie gdy właściwą Szanownego Księdza Przeora łaskawością otoczony będzie. Wyrazy czci i pozdrowienia przesyła i zawsze gotowym do usług zostaje.

Hieronim Łopaciński

LISTY EDMUNDA MAJKOWSKIEGO⁹²

I

Poznań, d. 14 maja 1925.
ul. Lubrańskiego 1

Szanownemu Panu⁹³

najuprzejmiej dziękuję za list Jego ostatni i za łaskawą pamięć w przedmiocie ekslibrisów.

Na proponowaną transakcję mogę się zgodzić. Rękopis (*Liber privilegia, exemptiones... ex originalibus suis fideliter ad litteram descriptas continens quibus gaudet monasterium Vitoviense ord. Praemonstr. ... cura P. Thomae Senddecki... anno 1626 compilatus*⁹⁴) pięknie jest zachowany, skóra tylko na spodniej okładce ucierpiała od wilgoci, lecz bynajmniej zniszczona nie jest, liczy stron 351, formatu folio, zapisany jest szczelnie, tak że tylko 2 karty puste zawiera. Kosztuje 200,- mkn⁹⁵ = 240 złp + portorja. Za dystynktorium⁹⁶ kaliskie gotów jestem zapłacić 100,- zł, przypuszczając, że nie jest ze szlchetnego metalu, tj. ani ze złota ani ze srebra. Zazwyczaj są dystynktoria sporządzone z metalu podłego, brązu połączanego. Gdyby jednak było ze złota, to oczywiście walor znacznie jest większy i ocenić musiałby je fachowiec – złotnik.

⁹¹ Jednym z owoców bibliotecznych poszukiwań Witanowskiego w Częstochowie było dziełko *Ks. Augustyn Kordecki. Zarys biograficzno-historyczny w 300 rocznicę urodzin obrońcy Jasnej Góry* (Piotrków 1904).

⁹² Edmund Majkowski (1892–1951), ksiądz, historyk, archiwista, bibliotekarz, bibliofil. Członek Polskiej Akademii Umiejętności, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i wielu zagranicznych towarzystw naukowych, m. in. Związku Archiwistów i Bibliotekarzy Belgijskich. Za swą działalność bibliofilską otrzymał odznakę – Wielką Wstęgę Białego Kruka.

⁹³ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 22 × 28,5 z nadrukiem: Archivum Archidioecesanum Posnaniense.

⁹⁴ Rękopis ten zawierał odpisy oryginalnych dokumentów dotyczących historii ufundowanego w 1179 r. przez biskupa płockiego, Vitusa z Chotla, klasztoru Norbertanów w Witowie. Przechowywany w Bibliotece Narodowej, uległ zniszczeniu w czasie powstania warszawskiego w 1944 r.

⁹⁵ Marek niemieckich.

⁹⁶ Krzyż noszony przez prałatów i kanoników.

Proszę najlaskawiej przedstawić propozycję Zarządowi Tow. Krajoznawczego⁹⁷. O ile zgodzi się na moją propozycję, przyjmę chętnie kwotę 140,- zł, jaka po przesłaniu dyst. mi będzie się należała w 3 lub 4 miesięcznych ratach. Pragnąłbym szczerze ułatwić Szan. Tow. nabycie zabytku, którego niestety darować już nie mogę.

Nie liczę już kosztów przesyłki, oclenia korespond. itp., jakie a konto nabycia rękopisu ponieść musiałem⁹⁸.

Oczekując łaskawej odpowiedzi, zostaję W Pana sługą szczerze oddanym, skorym do dalszej pomocy na naszym terenie.

Ks. Edm. Majkowski
Dyr. Archiwum Diecezjalnego⁹⁹

II

Poznań, dnia 21 grudnia 1925

Wielce Szanowny i Łaskawy Panie Prezesie!¹⁰⁰

Niestety nie zdążyłem wykonać kopii z dyplomatarjusza witowskiego¹⁰¹. Wertując go od wczoraj (tak późno dopiero mogłem się do niego zabrać!), znalazłem kilka rzeczy, których skopiowania nie umiem sobie odmówić. Ponadto, za co bardzo przepraszam, żal mi się robi wydać z domu, raczej z archiwum, cennego źródła historycznego, tem więcej, że na ekwiwalencie łaskawie mi ofiarowanym, jak już wspomniałem, tak bardzo mi nie zależy. Mam już krzyż kaliski, inne rzeczy (*Legenda św. Jadwigi*¹⁰² oraz *Statut wiśl.*)¹⁰³ mniej mnie interesują, zależałoby mi jedynie na Stroncz. *Monetach Piastów i Jag.*¹⁰⁴ Uważam, że zrobiłbym ofiarę, którą dla Szan. Pana oraz

⁹⁷ Zob. przyp. 36. Witanowski chciał nabyć ów cenny rękopis dla zorganizowanego przez siebie Muzeum Krajoznawczego (obecnie Muzeum Okręgowe) w Piotrkowie.

⁹⁸ Majkowski kupił go w 1924 r. w Berlinie za kwotę 200 złp.

⁹⁹ W 1925 r. w Poznaniu utworzono instytucję pod nazwą Archiwum i Biblioteka Archidiecezji Poznańskiej, której pierwszym dyrektorem był właśnie Majkowski.

¹⁰⁰ Zob. przyp. 36. Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 22 × 28,5 z nadrukiem: Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Poznaniu.

¹⁰¹ Zob. przyp. 94.

¹⁰² K. Stronczyński, *Legenda obrazowa o św. Jadwidze, księżnie szląskiej, według rękopisu z r. 1353 przedstawiona i z późniejszymi tejsze treści obrazami porównana* (Kraków 1880).

¹⁰³ *Statuta polskie króla Kazimierza w Wiślicy złożone*, wyd. K. W. Wójcicki (Warszawa 1847).

¹⁰⁴ K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynastii Piastów i Jagiellonów* (t. 1–3, Piotrków 1883–1885).

Koła Piotrkowskiego¹⁰⁵ chętnie bym poniósł, lecz przemogła we mnie na razie żyłka archiwariusza. Proszę uprzejmie o wybaczenie, że może trochę zawiodłem nadzieje Pańskie. Później ewent., po wyczerpaniu kodeksu (interesują mnie rzeczy tylko do r. 1386), może zwrócę się na nowo do Sz. Pana. Do tego czasu znajdują się inne książki mnie więcej interesujące aniżeli to, co na razie Sz. Pan ofiaruje. Proszę zawsze o tem pamiętać, że rękopis nie jest już moją własnością że zwrócić muszę sumę zań otrzymaną Archiwum¹⁰⁶, że za otrzymane od W. Pana książki gotówką (choć partiami) zapłacić muszę.

Życząc najlepiej na zbliżające się Święta B. Nar. oraz Rok Nowy zostaję Szan. Pana sługą szczerze oddanym.

Ks. Edm. Majkowski

LIST KAZIMIERZA REYCHMANA¹⁰⁷

Warszawa d. 7 Stycznia 1908.

Szanowny Panie!¹⁰⁸

Dowiedziawszy się, że Sz. Pan zbiera ekslibrisy i posiada kolekcję¹⁰⁹ takowych, ośmielałem się zaproponować Jemu wymianę moich dubletów na te, które Sz. Pan posiada. Załączam przy niniejszym mój znak biblioteczny i tymczasową listę moich dubletów. Jeśliby Sz. Pan zgodził się na tę moją propozycję, to proszę o łaskawy wykaz Pańskich dubletów.

Oczekując odpowiedzi, pozostaję z uszanowaniem

Kazimierz Reychman

Aleja Szucha 5
w Warszawie

¹⁰⁵ Zob. przyp. 36.

¹⁰⁶ Zob. przyp. 99.

¹⁰⁷ Kazimierz Reychman (1882–1936), handlowiec, heraldyk, bibliofil, zbieracz i znawca ekslibrisów. Twórca prac z zakresu ekslibrisologii, m. in. *Bibliografia polskiego ekslibrisu 1874–1925* (Kraków 1925).

¹⁰⁸ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 15,5 × 16.

¹⁰⁹ Zob. przyp. 6.

Lista moich dubletów:

z XVIII-go w.:

- Kajetana Węgierskiego¹¹⁰
- Borchów (mały i duży)¹¹¹
- J. Fr. Sapiehy (mały)¹¹²
- Michała Mniszcha¹¹³
- hr. Starzeńskiego¹¹⁴
- Tomasza Czapskiego (duży)¹¹⁵
- Ks. Brzostowskiego¹¹⁶

z 1-ej poł.-XIX w.:

- Konst. ks. Lubomirskiego (2 odm.)¹¹⁷
- Alex. hr. Batowskiego¹¹⁸
- Sergi. Sobolewskiego¹¹⁹
- L. Dembowskiego¹²⁰

¹¹⁰ Tomasz Kajetan Węgierski (1755–1787), poeta, szambelan Stanisława Augusta. O jego znaku książkowym Reychman napisał rozprawę *Thomas Caietan de Wengierski et son ex-libris* (Paryż 1921).

¹¹¹ Jan Michał Borch (1751–1810), woj. bełski, pisarz, kolekcjoner, bibliofil. Ekslibrisy jego, wykonane przez berlińskiego sztycharza S. Halle, oznaczone były napisem „Ex bibliotheca Warclanensi”.

¹¹² Jan Fryderyk Sapieha (1680–1751), kanclerz wielki litewski, pisarz. Właściciel dużej jak na owe czasy biblioteki, liczącej ponad 1100 woluminów.

¹¹³ Michał Mniszech (1742–1806), marszałek wielki koronny, polityk, prawnik. W swoich zbiorach zgromadził ok. 5 tys. książek i ponad 200 tys. dokumentów rękopiśmiennych.

¹¹⁴ Maciej Starzeński herbu Lis (1746–1784), podstoli podlaski, adiutant i sekretarz hetmana Gryf-Branickiego. W 1780 r. otrzymał hrabiostwo galicyjskie.

¹¹⁵ Tomasz Czapski (1711–1784), starosta krajszyński, bratjański i radzyński. Posiadał ekslibris portretowy z własną podobizną.

¹¹⁶ Kazimierz Konstanty Brzostowski (1644–1722), biskup, senator. Właściciel pokaźnego księgozbioru, głównie teologicznego, z którego dzieła oznaczał miedziorytowym ekslibrisem, na którym kładł odręczny podpis „Ex Biblioth. K. Brzostowski”.

¹¹⁷ Konstanty książę Lubomirski (z linii dąbrowieńskiej), założyciel biblioteki w Nowym Dworze, przekazanej po jego śmierci na mocy postanowienia zjazdu rodowego do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

¹¹⁸ Aleksander Benedykt Batowski (1760–1841), łowczy dworu carskiego, polityk, dyplomata. Dzieła ze swego prawie tysięcznego księgozbioru ozdabiał ekslibrisem herbowym z dewizą „recte et fortiter”.

¹¹⁹ Sergiusz Sobolewski herbu Ślepowron, kamerjunkier dworu cesarskiego. Stworzył bibliotekę (ok. 2 tys. wol.) poświęconą głównie geografii i historii, którą w 1873 r. w Lipsku wystawił na licytację.

¹²⁰ Leon Dembowski (1789–1878), kasztelan, polityk. W 1874 r. w Warszawie wystawiono na sprzedaż jego zasobną w starodruki i rękopisy bibliotekę. Ogłoszony został wówczas *Katalog rzadkich dzieł polskich i obcych z księgozbioru Leona Dembowskiego* (b.m.r.w.).

z 2-ej poł. XIX w.:

- W. Walewskiego¹²¹
- K. Tokarzewicza¹²²
- J. Tokarzewicza¹²³
- A. Sternschussa (2 odm.)¹²⁴
- L. Wellischa¹²⁵
- K. Bołsunowskiego (3 odm.)¹²⁶
- M. Federowskiego¹²⁷
- E. Chwalewika¹²⁸
- Dra Krysińskiego¹²⁹
- Ord. Zamoyskich (4 odm.)¹³⁰
- T. Wolskiego (2 odm.)¹³¹
- Hr. Nesselrode¹³²
- A. Saładyckiego¹³³
- J. Weysenhof'a¹³⁴
- Biblioteki Jagiellońskiej¹³⁵

¹²¹ Władysław Walewski (1818–1890), ziemianin, działacz społeczny. Odziedziczony po bracie Cyprianie, znanym bibliografie, ponad 10-tysięczny księgozbiór ofiarował w 1875 r. Bibliotece Akademii Umiejętności w Krakowie.

¹²² Kazimierz Tokarzewicz (ur. 1874), absolwent Petersburskiego Instytutu Technologicznego, wykładowca fizyki w szkole technicznej Świecimskiego w Warszawie. Syn znanego publicysty Józefa Tokarzewicza.

¹²³ Józef Tokarzewicz pseud. J. T. Hodi (1841–1919), pisarz i publicysta, uczestnik powstania styczniowego. Redagował „Nowiny Wileńskie” i „Listy Polskie” w Paryżu.

¹²⁴ Adolf Sternschuss (zm. 1915), dr praw, kolekcjoner, numizmatyk. Zbiory swe ofiarował Muzeum Narodowemu i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie.

¹²⁵ Leopold Welisz [Wellisch] (ur. 1882), przemysłowiec, wiceprezes Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie.

¹²⁶ Karol Bołsunowski (1838–1925), archeolog, numizmatyk, członek wielu towarzystw naukowych rosyjskich, polskich, ukraińskich.

¹²⁷ Zob. przyp. 34.

¹²⁸ Zob. przyp. 15.

¹²⁹ Zob. przyp. 32.

¹³⁰ W tym czasie nadzór nad Biblioteką Ordynacji Zamoyskich sprawował XIV z kolei ordynat, Tomasz Franciszek Zamoyski (1832–1889), z którego inicjatywy wybudowano dla tej instytucji nowy gmach.

¹³¹ Tadeusz Wolski (1890–1959), zoolog, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej i Uniwersytetu Łódzkiego. Właściciel najbogatszej w Polsce kolekcji ekslibrisów (ok. 5 tys. pozycji), która spłonęła w powstaniu warszawskim.

¹³² Karol Robert Nesselrode (1780–1862), rosyjski mąż stanu, polityk.

¹³³ Aleksander Saładycki (zm. 1899), drukarz, zarządca Drukarni „Gazety Polskiej” w Warszawie.

¹³⁴ Józef Weysenhoff (1860–1932), powieściopisarz, bibliofil. Zgromadził bibliotekę liczącą ok. 12 tys. dzieł, które oznaczał dwoma ekslibrisami herbowymi.

¹³⁵ Dyrektorem biblioteki był wówczas Karol Estreicher, który sprawował ten urząd przez 36 lat (1868–1905).

P. Ettingera¹³⁶
H. Wildera¹³⁷
Dra Drzewieckiego¹³⁸

LIST MIECZYŚLAWA RULIKOWSKIEGO¹³⁹

Warszawa dn. 26/II 11.

Szanowny Panie!¹⁴⁰

Najuprzejmiej dziękuję Sz. Panu za łaskawe nadesłanie notatki o zbiorach T. K.¹⁴¹, oraz za gotowość dania w „Kron. P.”¹⁴² ogłoszenia – z czego korzystając przesyłam tekst. Chcąc zaś za ogłoszenie odwzajemnić się, chętnie będę Przew.¹⁴³ wysyłał do końca roku temu, kogo Sz. Pan wskaże.

Polecając się łaskawej pamięci Sz. Pana łączę wyrazy szacunku i poważania
M. Rulikowski

Tekst ogłoszenia¹⁴⁴:

Przewodnik Antykwarski

Dwutygodnik dla bibliofilów i zbieraczy poświęcony bibliografii oraz miłośnictwu książek i zabytków sztuki i kultury. Red. i Wyd. M. Rulikowski. Redakcja i Adm.: Warszawa, Mokotowska 54. Prenumerata na prowincji: roczna rb 7, półroczna rb 3,50, kwartalna rb 1,75. No okazowy wysyła się na żądanie.

¹³⁶ Zob. przyp. 28.

¹³⁷ Hieronim Wilder (1876–1941), historyk sztuki, znany antykwarez warszawski. Autor pracy *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze* („Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny” W. Okręta na r. 1905).

¹³⁸ Henryk Drzewiecki (1873–1937), dr praw. Wydawał rozprawy z zakresu historii sądownictwa, np. *Zarys dziejów notariatu w Polsce* (Warszawa 1929).

¹³⁹ Mieczysław Rulikowski (1881–1951), teatrolog, teoretyk nauki o książce, bibliograf i bibliofil. Od 1918 r. prezes Związku Bibliotekarzy Polskich, a od 1921 r. prezes Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie. Autor definicji „księgoznawstwo”.

¹⁴⁰ Tekst autografu zapisany na karcie pocztowej formatu 9 × 14 z nadrukiem: Przewodnik Antykwarski. Adresat: Wielmożny Pan M. Rawita Witanowski w Piotrkowie, ul. Bykowska, Red. „Kroniki Piotrkowskiej”.

¹⁴¹ Towarzystwa Krajoznawczego. Chodziło prawdopodobnie o zbiory biblioteki PTK w Piotrkowie, która była wówczas najzasobniejszą ze wszystkich 26 bibliotek oddziałowych PTK.

¹⁴² „Kronice Piotrkowskiej” – tygodniku ukazującym się w Piotrkowie w latach 1910–1914, którego jednym ze współredaktorów był Witanowski.

¹⁴³ „Przewodnik Antykwarski”.

¹⁴⁴ Zamieszczone ono zostało na łamach „Kroniki Piotrkowskiej” 1911, nr 11, s. 8.

LIST TADEUSZA WOLSKIEGO¹⁴⁵

Prof. Dr Tadeusz Wolski
Warszawa, Mochnackiego 21 m 7

Warszawa 15/II 39

Wielce Szanowny i Czcigodny Panie Prezesie!¹⁴⁶

Już rok minął, jak korespondowaliśmy ze sobą; na list mój z dn. 26/XII 37 nie otrzymałem odpowiedzi od Czcigodnego Pana Prezesa.

Ja sprawą Zamku w Piotrkowie zgodnie z życzeniem Pana Prezesa zainteresowałem różne czynniki i sprawa straciła zdaje się całą swoją ostrość¹⁴⁷. Do Piotrkowa wybierałem się kilkakrotnie, ale zawsze brak czasu albo brak zdrowia stawały na przeszkodzie. Jadąc na Zjazd Związku Muzeów do Sandomierza¹⁴⁸ miałem nadzieję, że spotkam się tam z Wielce Szanownym Panem, niestety jednak nie widzieliśmy się. Teraz po wakacjach jakoś zdrowie mi nie dopisuje, więc wyjazd do Piotrkowa muszę odłożyć do wiosny.

W swoim piśmie z dn. 12/XII 37 Wielce Szanowny Pan Prezes był łaskaw, na moją prośbę, obiecać mi wyszukać dla mnie na terenie Piotrkowa trochę starszych polskich ekslibrisów. Pozwalam sobie prośbę moją powtórzyć. Bardzo chętnie zamienię się na książki czy jakieś inne obiekty. Poszukuję eksl. starszych i nowoczesnych. Przez rok ostatni zbiór mój b. znacznie już się wzbogacił. Mam już koło 150 eksl. XVIII w., parę XVII i jeden XVI w.¹⁴⁹, nie mówiąc już o XIX w. i współczesnych. Z wymienionych przez Wielce Szanownego Pana Prezesa eksl. K. Stronczyńskiego¹⁵⁰, Wereszczyńskiego¹⁵¹ i Olszewskiego¹⁵² już mam wszystkie. Ale sądzę, że Czcigodny Pan Prezes znajdzie jeszcze dla mnie jakie interesujące eksl. Nie mam np. eksl. Skanderbek

¹⁴⁵ Zob. przyp. 131.

¹⁴⁶ Zob. przyp. 36. Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 21,5 × 28.

¹⁴⁷ Ministerstwo Sztuki i Kultury odmawiało przedłużenia zawartej w 1919 r. umowy na bezpłatne wykorzystywanie Zamku Królewskiego w Piotrkowie jako siedziby zorganizowanego przez Witanowskiego Muzeum Krajoznawczego. Po wielu interwencjach Ministerstwo przedłużyło umowę na dalsze 10 lat.

¹⁴⁸ Uroczystości zjazdowe odbyły się w dniach 25–28 czerwca 1938 r. Wolski był wówczas członkiem Państwowej Rady Muzealnej.

¹⁴⁹ Ekslibris ten to prawdopodobnie znak książkowy arcybiskupa gnieźnieńskiego Macieja Drzewickiego (1476–1535). Był to najstarszy znany polski ekslibris wykonany przez Hieronima Wietora w 1516 r. w Wiedniu. Wolski posiadał ten unikat.

¹⁵⁰ Zob. przyp. 21.

¹⁵¹ Zob. przyp. 20.

¹⁵² Zob. przyp. 22.

Bułharyna¹⁵³, który był kiedyś w zbiorze Czcigodnego Pana, nie mam eksl. Piotrkowianina Zagórskiego Ignacego¹⁵⁴ i wielu innych, które mogą się znaleźć w zbiorach piotrkowskich. Bardzo serdecznie moją prośbę polecam łaskawej pamięci. Gdyby się trafił jaki zbiorek ekslibrisów do kupienia zaraz bym nań reflektował.

Bardzo przepraszam za moją śmiałość. Z góry za słówko odpowiedzi dziękuję.

Łączę wyrazy głębokiej czci i poważania.

Tadeusz Wolski

LIST ZYGMUNTA WOLSKIEGO¹⁵⁵

Z Warszawy, Krakowskie Przedmieście 5.

28 września 1892.

Kochany Panie Michale¹⁵⁶, miałem pisać tylko w interesie, lecz spojrzawszy do kalendarzyka zobaczyłem, że to jutro Wasze imieniny, więc korzystając ze sposobności zasylam Wam zapewnienia najserdeczniejszych życzeń zdrowia i pomyślności.

*Opisu powiatu Borysowskiego*¹⁵⁷ nie posłałem, chociaż tak napisałem w liście; nie mogłem na czas panu Lubiczowi¹⁵⁸ przysłać, lecz macie go zawsze na każde żądanie.

Co do interesu, to macie go: w N 215 „Gazety Polskiej” z dnia 27 września na str. 2 w łamie 4-ym pod napisem „Z pism miejscowych” czytam:

– Jeszcze w r. 1883-cim do magazynów b. Banku Polskiego złożono na skład bibliotekę, pozostałą po ś.p. Maciejowskim¹⁵⁹, znanym historyku i profesorze. Książki zajmują dziewięć pak i ogółem ważą 217 pudów. Obecnie, wskutku zaległej od lat kilku opłaty składowego¹⁶⁰, Warszawski

¹⁵³ Joachim Skanderbeck Bułharyn, marszałek szlachty powiatu prużańskiego, założyciel biblioteki w Czadcu.

¹⁵⁴ Ignacy Zagórski 1784–1850 numizmatyk, sekretarz Komisji Rządowej Finansów. Członek towarzystw archeologicznych w Petersburgu i Berlinie.

¹⁵⁵ Zygmunt Wolski (1862–1931), pedagog, bibliotekarz, bibliofil. Właściciel wspaniałego, liczącego 20 tys. tomów księgozbioru, ofiarowanego w 1910 r. Towarzystwu Biblioteki Publicznej w Warszawie.

¹⁵⁶ Tekst autografu zapisany na papierze listowym formatu 13 × 21.

¹⁵⁷ E. Tyszkiewicz, *Opis powiatu Borysowskiego (woj. mińskie)* (Wilno 1847).

¹⁵⁸ Zob. przyp. 68.

¹⁵⁹ Wacław Aleksander Maciejowski (1792–1883), historyk literatury, prawnik. Autor monumentalnego dzieła o charakterze bibliograficznym *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830* (t. 1–3, Warszawa 1851–1853).

Kantor Banku Państwa postanowił pomienioną bibliotekę drogą licytacji wystawić na sprzedaż¹⁶¹. Z polecenia kantoru ma być sporządzony katalog szczegółowy.

Co wobec tego myśli Pan robić, szkoda, żeby to poszło na marne, tam wiele rzeczy ciekawych i dla pana Karłowicza¹⁶² i dla p. Kryńskiego¹⁶³, p. Lubicza, dla mnie, dla Biblioteki Ord. Hr. Krasieńskich¹⁶⁴. Warto by stanąć Panu w liczbie kupujących¹⁶⁵, tym bardziej, że mając katalog¹⁶⁶ w ręku można z góry określić, do jakiej sumy można licytować, a katalog Sz. P. przecież posiada.

Do miłego zobaczenia zawsze niezmiernie życzliwy służa

Zygmunt Wolski

P. Lubiczowi serdeczny uścisk dłoni.

Tadeusz Szperna

**AUS DEN BRIEFEN AN DEN PHARMAZEUTEN-BIBLIOPHILEN
MICHAŁ RAWITA-WITANOWSKI (1859-1943)**

Die oben veröffentlichten Materialien stammen aus den Familiensammlungen, die Michał Rawita-Witanowski, der Petrikauer Pharmazeut, Historiker, Heimatforscher, Bibliophile und Bibliograph, hinterlassen hat, die bisher von den Forschern nicht ausgenutzt wurden. Aus den an ihn adressierten Briefen wurden solche herausgesondert, für deren Inhalt sich hauptsächlich Buchhistoriker interessieren könnten. Ihre Absender sind die allgemein in Polen bekannten

¹⁶⁰ Wzrosła ona ostatecznie do sumy 500 rb.

¹⁶¹ Licytacja nie odbyła się, a księgozbiór Maciejowskiego dopiero w 1912 r. wydostał z Banku Polskiego znany antykwariusz warszawski – Hieronim Wilder.

¹⁶² Jan Karłowicz (1836-1903), językoznawca, etnograf. Współredaktor *Słownika języka polskiego* (t. 1-8, Warszawa 1900-1927), od 1887 r. redaktor miesięcznika geograficzno-etnograficznego „Wisła”.

¹⁶³ Adam Antoni Kryński (1844-1932), wybitny polonista, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, reformator pisowni polskiej. Autor licznych rozpraw naukowych, m. in. *Jak nie należy mówić i pisać po polsku* (Warszawa 1921).

¹⁶⁴ Zygmunt Wolski pracował tam w latach 1886-1902 na stanowisku bibliotekarza.

¹⁶⁵ Witanowski zamierzał nabyć bibliotekę po Maciejowskim, który był jego krewnym. Do zawarcia transakcji nie doszło wskutek wygórowanych żądań spadkobierców sławnego historyka.

¹⁶⁶ Rękopis ten opatrzony tytułem *Katalog Biblioteki i Rękopisów tak wydrukowanych jako też drukiem nieobjętych pozostałych po śp. Wacławie Aleksandrze Maciejowskim, Profesorze b. Uniwersytetu Warszawskiego, członku wielu towarzystw uczonych 1883* został Witanowskiemu przesłany przez córkę Maciejowskiego, Aleksandrę Segno, i do dzisiaj znajduje się w adR.-W. Mimo że pisany inną ręką, pod względem zawartości treściowej jest identyczny z egzemplarzem zachowanym w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 397.

Menschen des Buches. Maksymilian Borkowski, Stanisław Chodyński, Edward Chwalewik, Michał Federowski, Henryk Gliński, Franciszek Kraszewski, Hieronim Łopaciński, Edmund Majkowski, Kazimierz Reychman, Mieczysław Rulikowski, Tadeusz i Zygmunt Wolscy. Der Briefwechsel enthält u.a.: Vorschläge vom Exlibrisaustausch, Informationen über Kloster – and Privatbibliotheken, über derzeitigen Büchermarkt, über antiquarischen and bibliophilen Markt. Manchmal gibt er einen Einblick in den Inhalt gesammelter Kollektionen und bringt Schicksale der Büchersammlungen nach dem Tode ihrer Besitzer zur Kenntnis.

Die angezeigten Briefe können sowohl zu den Forschungen der lokalen Petrikauer Bibliophilenbewegung beitragen als auch, angesichts des Verlustes von vielen handschriftlichen Materialien, die Quelle zur Biographie mancher von den Korrespondenten sein.